

УДК 340.15

Володимир Макарчук

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії,
конституційного та міжнародного права,
mvs6043@ukr.net

**ПОЗИЦІЯ ПОЛЬСЬКИХ АНТИКОМУНІСТИЧНИХ УРЯДІВ
В ПИТАННІ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
МАЛОПОЛЬСЬКІ ВСХОДНЄЙ (ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ТА ЗАХІДНОЇ
БІЛОРУСІ) в 1939–1945 рр. (АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ
ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА).**

Частина 2

**ВІД РОЗРИВУ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН (1943 р.)
ДО РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ УГОД 1945 р.
(Початок див. у попередньому номері)**

<http://doi.org/10.23939/law2021.31.014>

© Макарчук В., 2021

Розглянуто міжнародно-правові аргументи та безпосередню діяльність польських емігрантських урядів В. Сікорського (жовтень 1939 – 4 липня 1943), С. Миколайчика (липень 1943 – листопад 1944), Т. Арцишевського (1944–1947) у питанні визначення післявоєнних кордонів Польщі, зокрема й відтинку з Українською РСР. Зроблено спробу оцінити ефективність їхньої діяльності.

Уже восени 1939 р. сформувалися основні контури зовнішньої політики емігрантського уряду та цілісний набір міжнародно-правових аргументів, якими він оперуватиме упродовж усієї Другої світової війни і після її завершення: *Pacta sunt servanda*. Німецький напад на Польщу 1 вересня 1939 р. був порушенням польсько-німецького Договору про ненапад (січень 1934 р.), за що агресор має понести покарання (репарації та територіальні втрати). Польсько-радянський кордон визначений Ризьким договором 1921 р. Вторгнення 17 вересня 1939 р. було актом агресії, а відтак і порушенням радянсько-польського Договору про ненапад (25 липня 1932 р.), за що агресор, згідно із нормами міжнародного права, повинен бути покараний. Ця остання вимога була тимчасово знята після досягнення домовленостей з Союзом РСР у липні 1941 р.

Емігрантський уряд повністю ігнорував появу в міжвоєнному міжнародному праві нової реальності – визнання права націй на самовизначення. Уперше воно було задеклароване у т. зв. 14 пунктах президента США В. Вільсона (8 січня 1918 р.) і активно застосовувалося під час перекроювання європейських міждержавних кордонів Версальською конференцією. Крім того, вимоги “історичних прав” Польщі на Східну Пруссію та інші (східно)німецькі території в середині ХХ ст. виглядали відвертим анахронізмом.

Тим самим емігрантський уряд Польщі відмовив українцям, білорусам і навіть Литві (уже як Литовській РСР) у визнанні їхньої державності, зводячи етнотериторіальний спір до вирішення питання про “польсько-російський кордон”. У цьому слабкість польської позиції. Слабкість радянських контраргументів у тому, наскільки “плебісцити” в Західній Україні, Західній Білорусії (жовтень 1939 р.) і передавання Віленщини Литві відповідали тогочасним міжнародно-правовим нормам.

Позиція “не тільки плаща, але й гудзика не віддамо”, якої послідовно дотримувалися уряди В. Сікорського, С. Миколайчика та Т. Арцишевського, виглядає, на перший погляд, відірваною від реальності, а відтак і неефективною. Однак на основні поступки в питанні післявоєнних східних кордонів Польщі (Білосток, Перемишль, Сувалки та ін.) Москві довелося погодитися саме через протистояння з “неадекватними емігрантами”. Лояльний до Кремля Польський уряд національної єдності (ПУНЄ) на переговорах із радянською стороною улітку 1945 р. зумів додатково “виторгувати” на відтинку польсько-українського кордону лише невелику ділянку в Бескидах із Галичем і Тарніцею на схід від Устрик Горних (т. зв. обмін територіями 1951 р. тут до уваги не беремо). Тож територіальні набутки Польщі (післявоєнної ПНР) і, відповідно, територіальні втрати України (післявоєнної УРСР) мусимо зарахувати передусім на conto польських емігрантських урядів у Лондоні.

Ключові слова: польсько-радянський територіальний спір 1939–1945 рр.; міжвоєнне (1918–1939 рр.) міжнародне право; т. зв. нове міжнародне право; міжнародні відносини періоду Другої світової війни.

Розрив з емігрантським урядом Польщі став для радянської сторони не стільки намаганням спростувати обвинувачення поляків (та гітлерівців) та/чи засобом тиску на союзників, але й ознакою повороту в політиці щодо західного сусіда. Після квітня 1943 р. уряд В. Сікорського та його наступників міг прийти до влади у Польщі лише всупереч волі СРСР. Останню можливість компромісу було втрачено внаслідок катинського скандалу.

Після розриву відносин із лондонським екзильним урядом Кремль зробив ставку на польські прокомуністичні сили. Цю противагу “лондонським полякам” почали створювати завчасно, ще у 1942 р.

5 травня 1942 р. вийшов друком перший номер журналу “Нове виднокренгі”, який став органом польських комуністів у СРСР. Небезпеку “конкуренції” відразу помітили представники польського посольства, які намагалися завадити поширенню цього друкованого органу [35, с. 35 – 36].

За прямого сприяння радянського уряду та ВКП (б) створено і Союз польських патріотів у СРСР (СПП). Організаційна комісія СПП сформована на поч. 1943 р., перший номер газети “Wolna Polska” вийшов друком 1 березня того ж року. Зрозуміло, що в умовах продовження війни будь-яка “іноземна” активність, навіть прокомуністична, на радянській території була неможливою без попереднього схвалення властями.

У програмній декларації Польської Робітничої Партії (січень 1942 р.) проголошено добровільну відмову від земель на захід від Бугу як етнічно непольських.

Члени Союзу польських патріотів у СРСР (СПП) також визнавали лінію Керзона як післявоєнний східний польський кордон і висловлювалися за “демократичну Польщу”, “друга Радянського Союзу”. Програма СПП була опублікована 6 січня 1944 р. в газеті “Wolna Polska”. Програмні установки СПП, зокрема з питань післявоєнних кордонів держави, фактично одночасно потрапили і на сторінки західної преси [36].

Тож після катинського інциденту та розриву відносин з емігрантським урядом Польщі Москва зробила ставку на польські прокомуністичні сили, лояльні у питанні післявоєнних кордонів.

Чи справді екзильний уряд “довів” свою нездатність до територіальних переговорів, а відтак Москва почала розцінювати його як “недоговороздатний”?

“Основою існування уряду Речі Посполитої, – вказує відомий польський знавець міжнародних відносин періоду Другої світової війни А. Айненкель, – була легальна, чинна конституція, яка визнавалася і опозицією. Антисанаційна опозиція утворила уряд. Опозиція, яку в Радянському Союзі визначили терміном “фашистський уряд”, складалася з представників соціалістичної, селянської партій та інших угруповань. Вона заявляла, що уряд не має права змінювати територію Речі Посполитої, її кордони, оскільки не має права самостійно змінити Конституцію. Це можна буде зробити після війни законним шляхом. Якщо ж не враховувати тих міркувань, це означатиме, що з цього моменту ми даємо советам собою керувати. Вони застосовували тактику салямі (тобто “нарізання” вимог, так би мовити, найтоншими порціями. – Авт.). Найперше не пустимо частину ваших громадян у польське військо, потім цьому війську зробимо те, що схочемо, потім забажаємо, щоб цей уряд визнав, це чи те, потім – щоб реорганізувався, і так поступово аж до моменту його цілковитого підпорядкування. Тому, всупереч певній політичній дійсності, потрібно було стояти на своєму, і це можна зрозуміти. В протилежному випадку законність польської держави автоматично підривалася. Пам’ятаймо, що однією з основних речей, яку ми врятували після поразки у 1939 р., була легальна влада і легальна державна система, з якими рахувалися усі союзні держави. Говорити: “ні, ми не визнаємо цього уряду”, означало закинути собі петлю на шию” [37, с. 221].

Аргументи ці з правового погляду виглядають формально бездоганно: польський уряд не може перевищити повноваження, встановлені чинною Конституцією 1935 р.; поступка у територіальному питанні стала б першим кроком на шляху повного підпорядкування суверенної польської влади властям сусідньої наддержави тощо.

Схоже, однак, є істотна відмінність між дійсною причиною і формальним приводом. Не надто переконливими, за ближчого розгляду, виглядають ті посилання на чинну Конституцію 1935 р., яка встановлювала, що “уряд не має права змінювати територію”.

На нашу думку, якби це було єдиним утрудненням, то у Кремлі не особливо поспішали б навіть формально порушувати польську Конституцію 1935 р. Схожа ситуація виникла й у відносинах із емігрантським урядом ЧСР. Проте, коли у грудні 1943 р. екзильний президент ЧСР Е. Бенеш сам висловив готовність передати Закарпатську Україну Радянському Союзові, не хто інший, як Й. Сталін, цю пропозицію відкинув [38, с. 267].

Чого у Москві очікували від екзильного польського уряду у 1941–1943 рр.? Кабінетам В. Сікорського та (згодом) С. Міколайчика достатньо було зробити заяву на зразок тієї, що її зробив (прорадянський) Польський комітет національного визволення (ПКНВ) у липні 1944 р.: хочемо дружніх, рівноправних відносин із Радянським Союзом; польські землі мають належати Польщі, литовські – Литві, білоруські – Білорусії, українські – Україні. Й тим самим погодитися на етнографічні засади встановлення післявоєнного польсько-радянського кордону.

У цьому випадку резонною видавалася б і вимога повторного плебіситу на тих землях Другої Речі Посполитої, які відійшли до СРСР у 1939 р. – 1940 (Сувалик) рр. Можна було б вимагати і якогось “дотримання демократичної процедури” та навіть “міжнародного контролю” (інше питання – що б на це відповіла Москва в плані практичної організації повторних “плебісцитів”).

Саме таку лінію кордону міг би ратифікувати післявоєнний польський Сейм – цілком відповідно до міжнародного права і Конституції Польщі.

Зробити таку заяву і навіть підписати спільну декларацію не могла б завадити екзильному уряду й Конституція 1935 р. Звернемося до думки тогочасних авторитетів. “Чи чинний у міжнародно-правовому розумінні договір, затверджений главою держави без згоди парламенту, як того вимагає конституція? – запитував відомий знавець тогочасного міжнародного права Діонісіо Анцилотті (1867–1950). – (...) Договір, що відповідає вимогам міжнародного права, буде чинний навіть у тому випадку, якщо глава держави вчинив дію, на яку його не уповноважували, чи, у всякому випадку, порушив свої конституційні обов’язки” [39, с. 238].

Тим самим домовленість про кордони – у тій чи іншій формі – могла бути досягнута (принаймні, теоретично) вже у 1941 р., і згодом лише очікувала б безпосереднього практичного втілення (повторні плебісцити) та міжнародно-правового оформлення (на засіданні післявоєнного Сейму).

Так, реальний радянсько-польський Договір про кордон спочатку підписав глава Польської держави (16 серпня 1945 р.), і лише за кілька місяців ратифікувала Крайова Рада Народова (31 грудня 1945 р.).

І ще кілька слушних міркувань:

1. Підрозділи АК базувалися й активно готували операцію “Буря” навіть на тих західно-українських територіях (Волинь), де польське населення завжди і повсюдно становило порівняно незначну меншість. Ставилося завдання зустріти Червону армію з готовою польською адміністрацією. Звичайно, ця активність не могла не насторожувати Москву і Київ.

2. Емігрантський уряд у роки війни також неодноразово заявляв, що післявоєнна Польща повинна приростити території за рахунок німецьких земель, а Конституцію 1935 р., що зараховувала питання зміни державних кордонів до компетенції парламенту, а не уряду, навіть не згадував.

Відмовляючись від найменших поступок на сході, польський емігрантський уряд не відступав від своїх вимог перегляду довоєнних кордонів із Німеччиною під приводом “створення безпечних міжнародних умов” для післявоєнної Польщі. Це був, так би мовити, *argumenta ambigua* – двогострий аргумент. Цим підходом поляки надавали Москві “переконливий” аргумент – турботу про міркування власної безпеки під час встановлення післявоєнних кордонів.

Перед конференцією у Тегерані (листопад – грудень 1943 р.) уряд С. Міколайчика 16 листопада 1943 р. передав У. Черчилеві й Ф. Д. Рузвельтові меморандум, у якому знову відкидав будь-яку можливість зміни передвоєнного польсько-радянського кордону: “Польські східні землі становлять предмет радянських претензій, що охоплюють понад половину (території) Польської Речі Посполитої. В їхніх межах перебувають важливі осередки польського національного життя. Вони тісно пов’язані з Польщею узами історичними, цивілізаційними та культурними. Народність польська, яка проживала там споконвіку, становить відносну більшість мешканців тих земель (...) Уряд Польський не може бачити перед собою відкритої дороги до ведення дискусії на тему територіальних поступок із тієї причини, що така дискусія за браку ефективних гарантій незалежності та безпеки Польщі з боку Великої Британії і Сполучених Штатів невідворотно провадила б до усе дальших, нових вимагань” [40, с. 418–420].

Уже в перший день роботи Тегеранської конференції, 29 листопада 1943 р., У. Черчилль зробив спробу переконати Й. Сталіна у необхідності відновлення відносин з емігрантським урядом Польщі. Британський прем’єр розклав на столі три сірники і пояснив, що для того, аби пересунути убік один із них, потрібно задіяти усі три, натякаючи на те, що післявоєнна Польща, здійснивши цесію західноукраїнських, західнобілоруських та литовських етнічних земель, отримає змогу пересунути свої західні кордони за рахунок переможеної Німеччини.

Й. Сталін негайно відреагував питанням: чи можна вирішувати польські проблеми без участі самих поляків? Британський прем’єр відповів ствердно, зауваживши, що до них можна буде звернутися після узгодження. Наступного дня цю пропозицію повторив А. Іден, додавши: “У нас одне бажання, а саме: ми хочемо завадити тому, щоб польське питання стало джерелом напруги у відносинах між нашими країнами” [40, с. 149].

“Британський прем’єр, – стверджує Л. Вудвард, – спільно із міністром закордонних справ А. Іденом запропонували учасникам конференції компроміс: поляки мають визнати лінію Керзона, отримавши як компенсацію (усю) Східну Пруссію, Данціг і частину Верхньої Сілезії. Натомість Москва мала б знову визнати польський емігрантський уряд у Лондоні” [42, р. 250].

У ході конференції була попередньо схвалена пропозиція У. Черчилля про те, що “осередок польської держави і народу повинен бути розташований між так званою лінією Керзона і лінією річки Одер”. Передбачалося також, що Польща отримає Опольську Сілезію. В радянській літерату-

рі міститься вказівка на те, що в Тегерані У. Черчилль погодився на передавання Кенігсберга Радянському Союзові [43, с. 174].

Під час переговорів відбулася дискусія щодо південного відтинку лінії Керзона. А. Іден, на думку польського дослідника П. Еберхардта, “вважав, що в тій частині, тобто у Галичині, лінія Керзона залишилася невизначена, а Львів має залишитися на польському боці. На цю заяву Молотов вислав секретаря по радянську карту, а далі зачитав повний текст ноти лорда Керзона, направленої уряду Радянської Росії. Документ той, встановлюючи лінії кордонів, приймав у Галичині дві лінії розмежування – одна на схід, друга – на захід від Львова. У зв’язку з цим розпочалася суперечка із приводу інтерпретації документа, Іден захищав інтереси польські, вказуючи, що Львів повинен належати Польщі. У цій ситуації Черчилль звернувся до Ідена і заявив, що не заломлюватиме руки (а Еберхардта – “розбивати серця” – *Авт.*) з приводу Львова. Повторив згодом у присутності Молотова: “Не маю наміру зчиняти лемент з приводу Львова”. За хвилину Черчилль звернувся до Сталіна, стверджуючи, що вже наближаємося до остаточних узгоджень” [18, с. 110–111].

Власне пояснення діям британського прем’єра запропонував Т. Флінн: “Черчилль, набагато досвідченіший дипломат, ніж Рузвельт, і набагато реалістичніший, намагався врятувати від сталінської хватки якомога більше на півдні Балкан. Він хотів утримати Сталіна від реалізації давньої російської мрії про контрольовані росіянами протоки до Середземномор’я. Він мав намір заради цього принести в офіру Польщу” [44, р. 353].

Ф. Д. Рузвельт брав у обговоренні польського питання пасивну участь. Але лише у присутності У. Черчилля. Наодинці із Й. Сталіним американський президент був куди відвертішим. 1 грудня 1943 р. у приватній обстановці Ф. Д. Рузвельт довірчо пояснив своє небажання відкрито проголосити підтримку США лінії польсько-радянського кордону, що запропонував напередодні У. Черчилль: “В майбутньому році в Сполучених Штатах передбачені вибори (...). В Америці є шість – сім мільйонів громадян польського походження, і тому я, будучи практичною людиною, не хотів би втратити їхні голоси. Я згодний з маршалом Сталіним у тому, що ми повинні відновити польську державу, і особисто я не маю заперечень, щоб кордони Польщі були пересунуті зі сходу на захід – впритул до Одера, але з політичних міркувань я не можу брати участь у даній час у вирішенні цього питання. Я поділяю ідеї маршала Сталіна, але, сподіваюся, що він зрозуміє, чому я не можу публічно брати участь у вирішенні цього питання тут, у Тегерані, чи навіть навесні майбутнього року” [41, с. 169].

Повідомлення У. Черчилля урядові С. Миколайчика про те, що в Тегерані прийнято рішення, які дадуть змогу післявоєнній Польщі розширити свої кордони на півночі й на заході коштом переможеної Німеччини, викликало “ентузіазм” польських емігрантів, а згадка про те, що Кенігсберг має відійти до СРСР – “розчарування”.

Тегеранські домовленості Великої Трійки не могли не позначитися на діях Польського емігрантського уряду. Останній зважав на дипломатичну підтримку Англії та США, а також на фінансову допомогу урядів цих країн та американської полонії. Наприклад, у 1941–1944 рр. лише Великобританія надала емігрантському урядові Польщі субсидії на суму понад 40 млн фунтів стерлінгів (один фунт протягом 1940–1945 рр. офіційно прирівнювали до 4,03 долара США). Причому, на 1945 р. “лондонські поляки” просили у англійського міністерства фінансів 15 млн фунтів стерлінгів [17, с. 140].

Зрозуміло, що від позиції офіційних Вашингтона і Лондона істотно залежала поведінка польського емігрантського уряду, його готовність йти на певні поступки чи відмовлятися від них. Це зокрема стосується і питання про післявоєнні кордони Польщі.

Утворення Крайової Ради Народової (КРН) у липні 1944 р., а згодом Польського Тимчасового уряду (1 січня 1945 р.) також створило еventуальну можливість вирішення польського питання і без згоди емігрантського уряду.

Вступ радянських військ на територію довоєнної Польщі викликав різку реакцію емігрантського уряду в Лондоні. У заяві від 5 січня 1944 р. уряд С. Миколайчика поставив вимогу передаван-

ня адміністративних функцій на визволених від гітлерівської окупації землях Західної України і Західної Білорусії до рук польських властей, призначених емігрантським урядом. У разі виконання цих попередніх вимог екзильний уряд “погоджувався” на відновлення дипломатичних стосунків із СРСР. Радянський Союз не відповів на цю вимогу навіть звичною для таких випадків заявою ТАСС.

14 січня 1944 р. емігрантський уряд виступив із заявою, витриманою у спокійнішому тоні. Документ містив заклик до урядів США та Великобританії виступити посередниками у польсько-радянських переговорах. На це Москва відповіла (нота від 15 січня та повідомлення ТАСС від 17 січня 1944 р.) тим, що замовчування польською стороною радянських пропозицій лінії Керзона, а також збереження ворожого ставлення до Радянського Союзу з боку уряду С. Миколайчика роблять відновлення дипломатичних відносин неможливим.

А. Іден у ході консультацій з С. Миколайчиком, Т. Ромером та Е. Рачинським поставив вимогу прийняти радянські пропозиції та погодитися на лінію Керзона. “Іден застерігав польський уряд від того щоб дати Москві заперечну чи навіть лише різку відповідь, – записав у своєму щоденнику Е. Рачинський. – Він недвозначно дав зрозуміти, що якби це трапилося, то британський уряд (...) був би вимушений визнати свої моральні зобов’язання стосовно до нас виконаними, точніше, такими, що не підлягають оплаті” [24, с. 222].

У посланні Й. Сталіна У. Черчиллю від 4 лютого 1944 р. стверджувалося: “Ми заявили, що не вважаємо кордон 1939 р. незмінним і погодилися на лінію Керзона, пішовши тим самим на великі поступки полякам. А між тим Польський уряд ухилився від відповіді на нашу пропозицію про лінію Керзона і продовжує у своїх офіційних виступах висловлюватися за те, що кордон, нав’язаний нам за Ризьким договором, є незмінним. З Вашого листа можна зробити висновок, що Польський уряд готовий прийняти лінію Керзона (...) Він повинен заявити так само офіційно, як це зробив Радянський уряд, який заявив, що лінія кордону 1939 року підлягає зміні й що радянсько-польським кордоном повинна бути лінія Керзона” [17, с. 229].

Протягом місяця британський прем’єр намагався схилити “лондонських поляків” до компромісу із Москвою, але безуспішно. Й. Сталін у посланні У. Черчиллю від 3 березня 1944 р. підвів ризик під англо-польськими консультаціями: “Досить вказати, що вони не лише не хочуть визнати лінію Керзона, але й ще претендують як на Львів, так і на Вільно. Що ж стосується прагнення поставити під іноземний контроль управління деякими радянськими територіями, то такі потуги ми не можемо прийняти до обговорення, бо навіть саму постановку таких питань вважаємо образливою для Радянського Союзу.

Я уже писав Президентові, що вирішення питання про радянсько-польські відносини ще не нарізало. Доводиться ще раз констатувати правильність цього висновку” [45, с. 241].

17 березня 1944 р. у телеграмі делегатурі емігрантського уряду в Польщі С. Миколайчик так змалював обстановку на переговорах з У. Черчиллем та А. Іденом: “(...) ми висунули проблему тимчасової адміністративно-воєнної демаркаційної лінії (...) вона має йти від зони на схід від Вільно до районів на схід від Львова”.

Втім, це аніскільки не означало, що уряд С. Миколайчика справді бажав домовленості з Москвою навіть на таких умовах. “Наша тактична ціль – уникнути ізоляції Польщі й довести повну відповідальність Рад за конфлікт, а також їх далекосяжні імперіалістичні плани”. Далі С. Миколайчик, як нам видається, – безпідставно, стверджував, що “Черчилль відмовився від тези про визнання лінії Керзона правомочною лінією кордону (...) За відтермінування цього питання висловився і американський уряд” [46, с. 59–60].

Під час зустрічі із С. Миколайчиком 7 червня 1944 р. Ф. Д. Рузвельт відверто заявив польському прем’єру, що лінію Керзона у Тегерані запропонував сам У. Черчилль, що, за його переконанням, радянські вимоги є непохитними, та порадив прем’єру шукати особистої зустрічі зі Й. Сталіним. Наступного дня відбулася розмова С. Миколайчика з державним секретарем США Е. Стеттініусом. Той спробував пом’якшити американську позицію: президент не може “відкрито

підтримувати Польщу, звернувшись до Сталіна з цього питання у скільки-небудь категоричній формі” напередодні виборів, але пообіцяв можливу підтримку після їх закінчення [46, с. 112].

Під час третьої розмови 14 червня 1944 р. Ф. Д. Рузвельт наполегливо вимагав, щоб С. Миколайчик відвідав Москву з візитом.

Після повернення з Вашингтона, 20 червня 1944 р. С. Миколайчик мав у Лондоні розмову з послом СРСР при союзних урядах В. Лебедєвим.

Емігрантський прем'єр відкинув лінію Керзона, але наполягав на необхідності відновлення дипломатичних відносин. Проведення лінії польсько-радянського кордону мало, на думку польського глави кабінету, бути відкладене до післявоєнної конференції. 23 червня були викладені зустрічні радянські пропозиції: визнання лінії Керзона як остаточного кордону, відкликання з постів президента В. Рачкевича, головнокомандувача К. Соснковського, міністрів В. Кукеля і С. Кота та заміна їх політичними діячами польської еміграції з Англії та США, а також відмежування від антирадянських виступів із приводу Катині.

Жодний народ у світі не може погодитися з тим, щоб іноземна держава диктувала йому склад уряду та ще й у такій брутальній формі – на рівні посла, із вказанням конкретних кандидатур, що підлягають заміні. С. Миколайчик відмовився, чого і потрібно було очікувати. Схоже, переговори з урядом С. Миколайчика Кремль провадив, щоб ще раз довести “безперспективність” цього уряду в очах західних союзників.

Візит С. Миколайчика до Москви відбувся на початку серпня 1944 р. Щоб продемонструвати потенційні можливості польського антикомуністичного підпілля, екзильний уряд та Начальна команда АК віддали наказ про початок Варшавського повстання. Передбачалося, що у польській столиці, визволеній від німців силами АК, на радянські війська чекатиме адміністрація, підпорядкована лондонським урядовим структурам. Червона армія зупинилася на правому березі Вісли. Була надана демонстративна допомога – зброєю, продовольством, боєприпасами, що їх скидали повстанцям з літаків. Але не більше. Наступальні можливості Червоної армії, – пояснювали у Кремлі, – уже вичерпані у ході кривавих безперервних операцій, починаючи з березня 1944 р. Повстання захлинулося в крові.

Відтак підсилити свою позицію у питанні післявоєнних кордонів авантюричним повстанням польській стороні не вдалося.

У плані підготовки до нової, жовтневої, зустрічі із Й. Сталіним С. Миколайчик був змушений під тиском У. Черчилля та А. Ідена звільнити від виконання обов'язків головнокомандувача ген. Соснковського, якого Москва вважала головним супротивником польсько-радянського порозуміння. 30 вересня 1944 р. на цю посаду призначили ген. Бур-Комаровського, який через три дні підписав акт капітуляції Варшави й опинився у німецькому полоні.

Акт усунення Соснковського не дав сподіваного на Даунінг-стріт, 10 політичного ефекту. Преса прокомуністичного Польського Комітету Національного Визволення (ПКНВ) у Любліні подавала Бур-Комаровського як злочинця [47, с. 218]. Сумнівно, щоб це була лише власна ініціатива ПКНВ, а не пряма вказівка із Кремля.

9 жовтня 1944 р. до Москви прибула англійська делегація, а 12 прилетів польський прем'єр С. Миколайчик. Тристоронні радянсько-британсько-польські переговори відбувалися за участю американського посла в СРСР А. Гаррімана та представників ПКНВ. 13 жовтня С. Миколайчик, У. Черчилль і Й. Сталін зустрілися в присутності А. Гаррімана. Двоє голів Великих Держав одразу ж перейшли до розгляду лінії Керзона.

У. Черчилль оголосив: “що стосується справи кордонів, то мушу заявити від імені британського уряду, що втрати Радянського Союзу, яких він зазнав у цій війні з німцями, і те, що зробив він для визволення Польщі, дають йому право, на нашу думку, на встановлення західного кордону вздовж лінії Керзона”.

С. Миколайчик висловив свою цілковиту незгоду.

Присутній на переговорах В. Молотов зробив заяву, що Сполучені Штати також підтримали цю територіальну вимогу; посол А. Гарріман подав офіційне спростування. Цим скористався С. Миколайчик, який категорично відмовився погодитися з будь-якими змінами кордонів [48, р. 147].

Не забуватимемо, що уже на початку наступного місяця Ф. Д. Рузвельта чекали чергові перевибори, відтак президентська зовнішньополітична лінія просто не мала права дратувати виборців з-поміж американської полонії.

Для У. Черчилля питання не стояло так. Навпаки, британський прем'єр з власної ініціативи ще у Тегерані пов'язав свою зовнішньополітичну програму із "лінією Керзона". Навіть з міркувань престижу він мусив триматися цієї позиції. 16 жовтня під час роботи конференції У. Черчилль вніс проєкт: "Польський уряд приймає лінію Керзона як демаркаційну лінію між СРСР та Польщею" [49, т. 4, с. 667], та навіть таке компромісне формулювання не здобуло підтримки з боку С. Миколайчика.

У західній літературі часто цитують слова із розносу, який вчинив С. Миколайчику англійський прем'єр наодинці у приватній розмові: "Ви розв'яжете ще одну світову війну, в котрій буде загублено 25 мільйонів людських життів. Але вас це не хвилює (...). Зараз ми знову рятуємо вас від зникнення (...). Ви цілковито безумні (...). Я полишу вас з вашими бідами (...). Я звернуся до інших поляків, і цей Люблінський комітет чудово справиться зі своїми обов'язками. Це буде уряд (...). Якщо ви хочете завоювати Росію, ми дозволимо вам це зробити".

Проте той самий автор додає: "Всупереч цим гострим словам, Черчилль і Рузвельт намагалися прихилити Сталіна до того, щоб залишити Львів і Дрогобич за поляками" [50, р. 267].

Під тиском С. Миколайчик висловив певну готовність погодитись на лінію Керзона, але із низкою застережень, котрі зводилися до вимоги передати Польщі Львів та прилеглі райони. Емігрантський прем'єр спирався на заяву американського уряду, зроблену під час візиту С. Миколайчика до Вашингтона в червні 1944 р., про готовність підтримати цю вимогу польського уряду [51, р. 499]. Одночасно С. Миколайчик відзначив необхідність погодження питання про післявоєнний кордон із членами свого уряду та отримання повноважень на продовження переговорів.

Й. Сталін із власної ініціативи визнав певні недоліки лінії Керзона і висловив готовність виправити її в тих чи інших місцях на три-чотири (потім поправив – на шість-сім) кілометрів на користь Польщі. На запитання С. Миколайчика, що власне вважати лінією Керзона і чи рівнозначна вона із демаркаційною лінією 1939 р., Й. Сталін відповів, що це не одне і те саме. Білосток, Ломже і Перемишль лінія Керзона віддає Польщі.

В американській науковій літературі вказують, що зміна настроїв польського емігрантського лідера в ході московських переговорів продиктована відчутним тиском із боку союзників. "Сталін і Черчилль, – пише Р. Лукас, – здійснили нечуваний тиск на Миколайчика, аби він приєднався до лінії Керзона. Навіть Гарріман радив польському прем'єру досягнути угоди з Радами" [52, р. 130].

Цікаву версію висловив польський науковець П. Еберхардт. Він вважав, що С. Миколайчик, особливо після того, як з'ясувалася позиція США, зрозумів, що східний кордон Польщі "вирішений наперед". Натомість демонстрація непоступливості у питанні східного кордону давала змогу в майбутньому сподіватися на усе більші поступки держав Великої Трійки у питанні про західний кордон. "Можна тут згадати, – пише П. Еберхардт, – що в ході дискусії Черчилль не тільки заговорив про Вроцлав і Гданськ, але назвав також Щецин як майбутнє польське місто" [18, с. 166]. Важливо було не зірвати переговори зовсім, а тому належало зважати на реакцію партнерів.

В англо-радянському комюніке за підсумками жовтневих переговорів 1944 р. вказувалося, що "досягнуто значного успіху щодо вирішення польського питання, яке було піддане ретельному обговоренню між Радянським та Британським урядами (...) переговори в значній мірі скоротили розходження і розвіяли непорозуміння" [53, с. 271–272].

Прем'єр С. Миколайчик, виступаючи перед членами свого кабінету після повернення з Москви, зробив спробу пояснити англійську (та американську) позицію у питанні про східний кордон Польщі тим, що свого часу в Тегерані лідери західних держав були змушені піти на поступки Росії. Причиною поступливості Ф. Д. Рузвельта і У. Черчилля, за словами С. Миколайчика, було їхнє занепокоєння можливістю сепаратного миру Радянського Союзу з Гітлером. У Москві Й. Сталін лише пред'явив вексель, підписаний союзниками у Тегерані.

Відразу ж після закінчення московських переговорів С. Миколайчик звернувся із листом до Рузвельта, нагадуючи йому про надану в червні 1944 р. обіцянку після президентських виборів сприяти польському емігрантському уряду в отриманні значних територій на схід від лінії Керзона. Не зумівши добитися від адміністрації Ф. Д. Рузвельта обіцяної підтримки, С. Миколайчик 23 листопада 1944 р. зрікся поста прем'єра. Його наступником став діяч ППС Т. Арцішевський. Новий емігрантський уряд не лише не відмовився від боротьби за Львів та Вільно, але й не погоджувався з можливістю втрати будь-яких “зем всходніх” взагалі.

З листопада 1944 р. уряд Т. Арцішевського оголосив радянські пропозиції неприйнятними [54, р. 312]. С. Миколайчик, пішовши у відставку, як засвідчують подальші події, зберіг репутацію прагматичного політика, а разом з нею і шанс повернутися до Польщі на віце-прем'єрську посаду в коаліційному уряді.

Уряд Т. Арцішевського став на абсолютно нереалістичні, як для кінця 1944 р., позиції утримання “ризьких” кордонів 1921 р. Основні аргументи уряду Т. Арцішевського – порушення Союзом РСР норм міжнародного права у вересні 1939 р., недійсність плебісцитів у Західній Україні і Західній Білорусії, одностороннє тлумачення положення Атлантичної хартії (1941 р.), яке зобов'язувало її учасників “утримуватися від територіальних надбань в ході війни, яка тривала”, недопустимість втручання т. зв. Великих держав у питання проведення кордонів між союзними державами антигітлерівської коаліції.

Відкидаючи “диктат Великих держав” у питанні польсько-радянського кордону, уряд Т. Арцішевського, тим не менше, зовсім не сумнівався у праві Польщі на давні слов'янські землі, германізовані, починаючи від Х ст., і заселені переважно німцями. Однак якось забувалося, що лише за умови підтримки Великих держав Польща зможе здійснити бажані їй територіальні перетворення на півночі та заході.

Уряд Т. Арцішевського перебував у повній ізоляції. У. Черчилль відмовився від постійних контактів із ним, чим, зокрема, фаворизував С. Миколайчика у очах поміркованої частини польської політичної еміграції. Зменшення міжнародного впливу емігрантського уряду сприяло ПКНВ.

Напередодні Ялтинської конференції уряд Т. Арцішевського звернувся до урядів Великобританії та США з меморандумом, у якому стверджував, що усі територіальні питання мають бути відкладені до завершення війни. Питання про польсько-радянський кордон повинні вирішувати зацікавлені сторони, без втручання третіх держав. Містилося також звернення не визнавати “маріонеткового уряду”, сформованого прорадянським Польським Комітетом.

17 лютого 1945 р. (у відповідь на телеграму Ф. Д. Рузвельта про підсумки Ялтинської конференції) Т. Арцішевський писав: “З цього приводу я вважаю своїм обов'язком оголосити, що резолюції Кримської конференції, (у тому вигляді) як вони були опубліковані, були розцінені усіма поляками як новий розділ Польщі і як передавання її під радянський протекторат. Усупереч усьому, польський народ глибоко переконаний, що це не остаточне вирішення польської проблеми і я продовжую зберігати надію на Ваші, пане Президент, глибокі симпатії Польщі і на те, що Ви виступаєте твердим захисником ідеалів свободи і справедливості” [55, р. 523].

Намагання зворушити Ф. Д. Рузвельта та У. Черчилля нагадуваннями про давню співпрацю в ім'я свободи і демократії були безуспішними. У. Черчилль навіть допустив неприкриту брутальність у своєму листі до ген. Андерса 21 лютого 1945 р.: “У нас тепер достатньо військ, і у вашій допомозі ми потреби не маємо. Ви можете свої дивізії забрати. Обійдемося без них” [24, с. 88].

25 березня 1945 р. була розпущена Польська Національна Рада в Лондоні, майже половина її членів підписали декларацію, спрямовану проти політики Т. Арцішевського, з вимогами приєднання Польщі до ялтинських рішень. Ці події, своєю чергою, надихали С. Миколайчика добиватись домовленостей з т.зв. люблінськими поляками [56, р. 152].

Розрахунки польського еміграційного уряду на підтримку Англії та США у справі формування польського Тимчасового Уряду Національної Єдності (це питання викристалізувалося у травні – червні 1945 р.) справджувалися лише частково. Американський політолог А. Улам вказує, що важливу роль у формуванні Польського уряду національної єдності відіграв не лише В. М. Молотов, але й британський та американський посли у Москві [57, р. 378].

Проте, якщо для Москви польське питання влітку 1945 р. було пріоритетним, то Вашингтон і Лондон воно надто цікавило.

5 липня 1945 р., ще до початку роботи Потсдамської конференції, коаліційний (з прорадянських елементів та “поміркованої” польської еміграції) Польський уряд національної єдності (ПУНЄ) визнали США і Великобританія, що автоматично знімало питання про лондонських поляків. “Відродження надій, а не тріумф – ось єдине, що ми можемо дозволити собі у даний момент”, – писав з цього приводу Г. Трумену У. Черчилль [58, т. 2, с. 320].

У потсдамській заяві глав трьох Великих держав із польського питання вказувалося, що встановлення дипломатичних відносин США і Великобританії з Тимчасовим Урядом Національної Єдності Польщі “призвело до припинення визнання ними колишнього Польського уряду в Лондоні, який більше не існує”.

Тимчасовий Уряд Національної Єдності у меморандумі до трьох Великих Держав від 10 липня, а також у листі від 20 липня домагався встановлення західного кордону по Одру і Нісі Лужицькій (Західній Нейссе) разом із визнанням за Польщею Свіноуйсця (Свінемюнде) та Щеціна. Польська позиція у цьому питанні здобула активну підтримку Сталіна і доброзичливу згоду Трумена. Натомість У. Черчилль намагався зберегти за Німеччиною частину Нижньої Сілезії та область навколо Вроцлава, а також Щецін. На пропозицію Й. Сталіна у Потсдамі було запрошено делегацію Польського Уряду Національної Єдності. 24 липня делегація у складі Б. Берута, С. Грабського, С. Швальбе, Е. Осубка-Моравського, В. Гомулки, С. Миколайчика, В. Ржимовського, Я. Станчика, М. Роля-Жимерського прибула на конференцію, кількома днями пізніше склад польської делегації був розширений за рахунок експертів.

У Протоколі Берлінської конференції керівників союзних держав – СРСР, США та Великобританії (1 серпня 1945 р.) – окремим VIII пунктом закріплено рішення стосовно Польщі, зокрема із питання про її західний кордон.

Повідомити польській делегації втішні новини доручили президентів США Г. Трумену. 1 серпня він прийняв польську делегацію й оголосив їй, що “територіальні кордони встановлені відповідно з вимогами Польщі і польський уряд відповідає за адміністрацію у межах цих кордонів”. Далі Г. Трумен потис руки польським делегатам і привітав їх із історичним успіхом. “Проте усім присутнім було зрозуміло, – відзначає Е. Османчик, – що кордони отримані не з рук Англії та США, а у результаті радянської підтримки” [59, с. 109].

Уряд Т. Арцішевського висловив невдоволення рішеннями, прийнятими у Потсдамі 14 серпня 1945 р. У документі з претензійною назвою “Заява польського уряду, який протестує проти поправлення принципів свободи і рівності націй в резолюціях Потсдамської конференції” стверджувалося, що “Три Великі держави на переговорах у Потсдамі прийняли резолюції, що стосуються долі інших держав, і присвоїли собі виключне право реорганізації Європи уздовж рубежів, ними самими визначених”. Від критики “свавілля Великих держав” польський емігрантський уряд кинувся в іншу сторону: “В Потсдамі питання про північну частину Східної Пруссії разом з Кенігсбергом (Крулевцем) було також вирішене на користь росіян ...” [55, р. 637].

Уряд Т. Арцішевського, протестуючи проти Потсдамської угоди (1 серпня 1945 р.), обурювався не стільки тим, що Великі держави встановлюють європейські кордони на свій розсуд, скільки їхньою відмовою враховувати думку (читай – побажання) емігрантського польського уряду.

Радянсько-польський кордон отримав міжнародно-правове закріплення у Договорі між СРСР і Польською республікою від 16 серпня 1945 р., у Паризьких угодах від 5 травня 1955 р., а також в угоді про обмін ділянками державної території між СРСР та Польською республікою від 15 лютого 1951 р. Єдине, що вдалося виторгувати польській делегації на відтинку польсько-українського кордону під час серпневих 1945 р. переговорів у Москві, це – невеликий район у Бескидах із Галичем і Тарніцею на схід від Устрик Горних. Очевидно, у Москві розуміли, що Урядові Національної Єдності потрібна хоч одна маленька перемога на переговорах. Поступки (невеликі) від лінії 1944 р. польській стороні були зроблені й у інших місцях перебігу лінії кордону: на південь від м. Крилова і у районі Біловезької Пущі.

Емігрантські уряди Польщі, які послідовно очолювали В. Сікорський, С. Миколайчик та Т. Арцішевський, наполягали на тому, що питання польсько-радянського кордону має вирішуватися лише двома зацікавленими сторонами, без втручання третіх держав. Підкреслювалося також, що вирішення проблеми кордонів можливе лише після завершення бойових дій. Передбачалося, що ще до того Польща отримає історичні польські землі на півночі та заході, а територіальні зміни на сході повинні затверджуватися згідно з Конституцією, за рішенням Сейму країни.

Парадокс полягав у тому, що зрештою у 1945 р. усі ці вимоги були дотримані, але – без участі у процесі взаємного польсько-радянського урегулювання самого емігрантського уряду.

Висновки. Позиція “не тільки плаща, але й гудзика не віддамо”, якої послідовно дотримувалися уряди В. Сікорського, С. Миколайчика та Т. Арцішевського, видається, на перший погляд, відірваною від реальності, а відтак і неефективною. Не бажаючи поступитися ані п’яддю “польської землі” на Сході, уряд еміграції ставив категоричні вимоги територіального прирощення післявоєнної Польщі за рахунок Східної Пруссії та інших земель довоєнної Німеччини, отримати які без згоди на те Кремля не видавалося можливим. З урахуванням обмежених військових сил, які підпорядковувалися цим урядам, та відверто антирадянської (після оприлюднення навесні 1943 р. результатів ексгумації останків польських офіцерів в окупованій гітлерівцями Катині) поведінки екзильного уряду, сталінська дипломатична машина отримала й активно експлуатувала у відносинах із Союзниками аргумент “неадекватності” польської еміграції. Проте основні поступки Москви в питанні післявоєнних східних кордонів Польщі (Білосток, Перемишль, Сувалки тощо) були зроблені саме в протистоянні з “неадекватними емігрантами”. Лояльний до Кремля Польський уряд національної єдності (ПУНЄ) на переговорах із радянською стороною улітку 1945 р. на відтинку польсько-українського кордону зумів додатково “виторгувати” лише невелику ділянку в Карпатах (т. зв. обмін територіями 1951 р. тут до уваги не беремо). Тож територіальні набутки Польщі (післявоєнної ПНР) і, відповідно, територіальні втрати України (післявоєнної УРСР) мусимо зарахувати передусім на conto польських емігрантських урядів у Лондоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Shotwell J., Laserson M. (1945). Poland and Russia. Second printing. New York: Kings Crown Press. VI. 114 p.
2. Україна – Польща: важкі питання. Т. 1–2. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках”. Варшава, 22–24 травня 1997 р. Варшава: Tyrsa, 1998. 245 с. (матеріали дискусії учасників).
3. Documents of German Foreign Policy 1918–1945. Series D (1937–1945). Vol. VIII. The War Years. September 4, 1939 – March 18, 1940. Washington: United States Government Printing Office, 1954. – LXXXVI. 974 p.

4. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1941 (In Seven Volumes). Volume I. General. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 832 p.
5. Станевич М. (1953). Сентябрьская катастрофа / пер. с пол. П. Зяблова и В. Павловича. Москва: Издательство иностранной литературы. 242 с.
6. Шуршалов В. М. (1957). Основания действительности международных договоров. Москва: АН СССР. 232 с.
7. Monitor Polski (1939). Paryz, 25.IX.
8. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. (2002). Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 752 с. + 8 кол. мап.
9. Monitor Polski (1939). Paryz, 19. XII. r.
10. Wandycz P. (1956). Czechoslovak-Polish Confederation and the Great Powers. 1940–1943. *Indiana University Publication. Slavic and East European Series*. Vol. 3. 152 p.
11. Ільюшин І. І. (1999). Ставлення польського емігрантського уряду в Парижі та Лондоні й польського підпілля у Львові до українського питання в 1939–1941 рр. *Український історичний журнал*. № 6 (429). листопад – грудень. С. 70–81.
12. Batowski H. (1984). Z dziejow dyplomacji polskiej na obczyźnie: (wrzesien 1939 – lipiec 1941). Krakow-Wroclaw: Wydawnictwo Literackie,. 453, [2] s., [6] k. Tabl.
13. Зашкільняк Л. О. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 роках // Україна – Польща: важкі питання. Т. 4. Матеріали IV міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”, Варшава, 8–10 жовтня 1998 року. Варшава: TYRSA, 1999. 348 с., С. 122–138.
14. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945 (1970). 2-е wydanie. Tom 1: Wrzesien 1939–czerwiec 1941. London: Studium Polski Podziemnei. 584 s.
15. Torzecki R. (1981). Kontakty polsko-ukrainskie na tle problemu ukrainskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemnia (1939 – 1944). *Dzieje Najnowsze*. Z. 1–2.
16. *Правда* (1941). 24 июня.
17. Куц Е. Р. (1984). Борьба СССР за демократическое решение польского вопроса, 1941–1945. Киев: Наукова думка. 151 с.
18. Eberhardt P. Polska granica wshodnia 1939–1945. Warszawa, [s.a]: Editions spotkania. 223 s., mapy.
19. Корчак-Городицький О. (1994). Замість вигадок: Українська проблематика в західних політико-діпломатичних джерелах. Документи, рецензії, спогади. Івано-Франківськ: Перевал. 200 с.
20. Kuklis E. (1976). Z dziejow ewakuacji Armii Polskiej z ZSRR na Bliski Wschod w 1942 r. // Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich. Studia i materialy. Warszawa, T. 14.
21. Документы и материалы по истории советско-польских отношений (1973). Т.VII. 1939 – декабрь 1943. Москва: Наука. 510 с.
22. Майский И. М. (1965). Воспоминания советского посла. Война 1939–1943. Москва: Наука. 407 с.
23. Raczynski E. (1960). W sojusznicznym Londynie. London: Polish Reserch Center. 450 p.
24. Парсаданова В. С. (1982). Советско-польские отношения в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Москва: Наука. 280 с.
25. Feis H. (1957). Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 692 p., Maps, Bibliogr.
26. Kot S. (1959). Listy z Rosji do Gen. Sikorskiego. Londyn: Jutro Polski. 322 s.
27. Anders W. (1959). Bez ostatniego rozdzialu. Wspomnienia z lat 1939–1946. Wydanie trzecie przejrzone i poprawione. Londyn: Gryf Publishers, Ltd. 408 s.
28. Armstrong J. (1955). Ukrainian Nationalism 1939–1945. New York: Columbia University Press. 322 p.
29. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: в 3-х т. Т. 1. 22 июня 1941 – 31 декабря 1943. Москва: Госполитиздат, 1946. 803 с.
30. Raczynski E. (1962). In Allied London. The Wartime Diaries of Polish Ambassador Count Eduard Raczynski. Introduction by J. Wheeler-Bennet. London: Weidenfeld & Nicolson. 381 p.
31. Sprawa polska w czasie drugiej wojny swiatowej na arenie miedzynarodowej. Zbior dokumentow. Warszawa: Polski instytut Spraw Miedzynarodowych, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
32. The Times. 1943. 5. III.

33. Вевюра Б. (1959). Польско-германская граница и международное право / пер. с пол. Москва: Издательство иностранной литературы. 240 с.
34. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1943. Volume III. The British Commonwealth. Eastern Europe. The Far East. Washington: United States Government Printing Office, 1963. 1125 p., Index.
35. Zbiniewicz F. (1963). Armia Polska w ZSSR: Studia nad problematyka pracy politycznej. Warszawa: Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej. 370 s.
36. New York Times. 1944. January, 7.
37. Україна–Польща: важкі питання. Том 3. Матеріали III міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Луцьк, 20–22 травня 1998 року. Варшава: Турса, 1998. 267 с. (матеріали дискусії учасників).
38. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Т. 4, Кн. 2. Дек. 1943 – май 1945. М.: Наука, 1983. 472 с.
39. Анцилотти Д. (1961). Курс международного права / пер. с 4-го итал. изд. Москва: Издательство иностранной литературы, т. 1. 447 с.
40. Sprawa polska w czasie drugiej wojny swiatowej na arenie miedzynarodowej. Zbior dokumentow. Warszawa: Polski instytut Spraw Miedzynarodowych, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 1965.
41. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг.: Сб. документов: [в 6 т.]. Т. 2. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (28 нояб. – 1 дек. 1943 г.). Москва: Политиздат, 1978. 198 с.
42. Woodward L. (1970). British Foreign Policy in the Second World War. Vol. I. London: Her Majesty's Stationery Office, LX. 640 p.
43. Нарочницкий А. Л., Ахтамазян А. А. и др. (1979). 60 лет борьбы СССР за мир и безопасность. Москва: Наука. 428 с.
44. Flynn J. T. (1956). The Roosevelt's Myth. Revised edition. New York: The Devin Adair Co. 465 p.
45. Переписка Председателя Совета министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг. Т. 1. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 г. – ноябрь 1945 г.) / Министерство иностр. дел СССР. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1986. 464 с.
46. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. VIII. январь 1944 – декабрь 1945. Москва: Наука, 1974. 679 с.
47. Zabiello St. (1970). O rzad i granice. Walka dyplomatyczna o sprawe polska w II wojnie swiatowej. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX. 323 s.
48. Kolko G. (1969). The Politics of War. Allied Diplomacy and the World Crisis of 1943–1945. London: Weidenfeld & Nickolson. 685 p.
49. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945 / ред. комиссия: П. Н. Поспелов (предс.) и др.: в 6-ти т. Москва: Воениздат. 1960–1965.
50. Yaremko M. (1967). Galicia Halychyna (A Part of Ukraine). From Separation to Unity. Toronto; New York; Paris: Shevchenko Scientific Society. 292 p.
51. Miller F. T. (1945). History of World War II. Philadelphia–Toronto: The John C. Winston Co. 967 p.
52. Lukas R. The Strange Allies. The United States and Poland, 1941–1945. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1978. 230 p.
53. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: в 3-х т. Т. 2. 1 января 1944 – 31 декабря 1944. Москва: Госполитиздат, 1946. 687 с.
54. Rozek E. (1958). Allied Wartime Diplomacy. A Pattern in Poland. New York: John Wiley and Sons, Inc. 481 p.
55. Documents on Polish-Soviet Relations. Vol. II. 1944–1945 / ed. by General Sikorski Historical Institute. London: Heinemann, 1967. 866 p.
56. Lukacs J. (1953). The Great Powers and Eastern Europe. New York: American Book Co. 878 p.
57. Ulam A. (1974). Expansion and Coexistence. Soviet Foreign Policy 1917–1973. Second edition. New York: Praeger Publishers. 797 p.

58. История международных отношений и внешней политики СССР: в 3-х т. / под общ. ред. В. Г. Трухановского. Т.1. 1917–1939 гг. Москва: Международные отношения, 1967. 440 с.; Т. 2. 1939–1945 гг. Москва: Международные отношения, 1967. 375 с.; Т. 3. 1945–1967 гг. Москва: Международные отношения, 1967. 511 с.

59. Османчик Э. Я. (1975). Был год 1945 / пер. с пол. Я. О. Немчинова. Москва: Международные отношения. 198 с.

REFERENCES

1. Shotwell J., Laserson M. (1945). *Poland and Russia*. Second printing. New York: Kings Crown Press, VI, 114 p.
2. *Ukraina – Polshcha: vazhki pytannia*. Т. 1–2. Materialy II mizhnarodnoho seminaru istorykiv “Ukrainsko-polski vidnosyny v 1918–1947 rokakh”. Varshava, 22–24 travnia 1997 r. Varshava: Tyrsa, 1998. 245 p. (materialy dyskusii uchasykiv).
3. *Documents of German Foreign Policy 1918–1945. Series D (1937–1945)*. Vol. VIII. The War Years. September 4, 1939 – March 18, 1940. Washington: United States Government Printing Office, 1954. LXXXVI, 974 p.
4. *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers*. 1941 (In Seven Volumes). Vol. I. General. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 832 p.
5. Stanevych M. (1953). *Sentiabrskaiia katastrofa* / per. s pols. P. Ziablova y V. Pavlovycha. Moskva: Yzdatelstvo ynostrannoi lyteratury, 242 p.
6. Shurshalov V. M. (1957). *Osnovaniia deistvitelnosti mezhdunarodnykh dohovorov*. Moskva: AN SSSR, 232 p.
7. *Monitor Polski* (1939). Paryz, 25.IX.
8. Zashkilniak L. O., Krykun M. H. (2002). *Istoriia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev*. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka, 752 p. + 8 kol. map.
9. *Monitor Polski* (1939). Paryz, 19. XII.
10. Wandycz P. (1956). *Czechoslovak-Polish Confederation and the Great Powers. 1940–1943*. Indiana University Publication. Slavic and East European Series, Vol. 3, 152 p.
11. Iliushyn I. I. (1999). *Stavlennia polskoho emihrantskoho uriadu v Paryzhi ta Londoni y polskoho pidpillia u Lvovi do ukrainskoho pytannia v 1939–1941 rr*. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, No. 6 (429), lystopad – hruden, pp. 70–81.
12. Batowski H. (1984). *Z dziejow dyplomacji polskiej na obczyźnie: (wrzesien 1939 – lipiec 1941)*. Krakow-Wroclaw: Wydawnictwo Literackie, 453, [2] s., [6] k. Tabl.
13. Zashkilniak L. O. (1999). *Ukrainska problema v politytsi polskoho emihratsiinoho uriadu i polskoho pidpillia v 1939–1945 rokakh*. Ukraina–Polshcha: vazhki pytannia. Т. 4. Materialy IV mizhnarodnoho seminaru istorykiv “Ukrainsko-polski vidnosyny pid chas Druhoi svitovoi viiny”, Varshava, 8–10 zhovtnia 1998 roku. Varshava: TYRSA, 348 p., pp. 122–138.
14. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. 2-he wydanie. Tom 1: Wrzesien 1939 – czerwiec 1941. – London: Studium Polski Podzieniei, 1970. 584 p.
15. Torzecki R. (1981). *Kontakty polsko-ukrainskie na tle problemu ukrainskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemnego (1939–1944)*. Dzieje Najnowsze, Z. 1–2.
16. *Pravda* (1941). 24 yiunia.
17. Kuts E. R. (1984). *Borba SSSR za demokratycheskoe reshenye polskoho voprosa, 1941–1945*. Kyuev: Naukova dumka, 151 p.
18. Eberhardt P. *Polska granica wshodnia 1939–1945*. Warszawa, [s.a]: Editions spotkania. 223 p., mapy.
19. Korchak-Horodytskyi O. *Zamist vyhadok: Ukrainska problematyka v zakhidnykh polityko-dyplomatychnykh dzherelakh*. Dokumenty, retsenzii, spohady. Ivano-Frankivsk: Pereval, 1994. 200 p.
20. Kuklis E. *Z dziejow ewakuacji Armii Polskiej z ZSRR na Bliski Wschod w 1942 r*. Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich. Studia i materialy. Warszawa, 1976. Т. 14.
21. *Dokumenty y materialy po ystoriy sovetsko-polskykh otnosheniy*. Т. VII. 1939 – dekabr 1943. Moskva: Nauka, 1973. 510 p.

22. Maiskyi Y. M. (1965). *Vospomynanyia sovetskoho posla. Voina 1939–1943*. Moskva: Nauka, 407 p.
23. Raczynski E. (1960). *W sojusznictwie Londynie*. London: Polish Reserch Center, 450 p.
24. Parsadanova V. S. (1945). *Sovetsko-polskiye otnosheniya v hody Velykoi Otechestvennoi voyny 1941*. Moskva: Nauka, 1982. 280 p.
25. Feis H. (1957). *Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 692 p., Maps, Bibliogr.
26. Kot S. (1959). *Listy z Rosji do Gen. Sikorskiego*. Londyn: Jutro Polski, 322 p.
27. Anders W. (1959). *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*. Wydanie trzecie przejrzone i poprawione. Londyn: Gryf Publishers, Ltd., 408 p.
28. Armstrong J. (1955). *Ukrainian Nationalism 1939–1945*. New York: Columbia University Press, 322 p.
29. *Vneshniaia polityka Sovetskoho Soiuzu v peryod Otechestvennoi voyny*: v 3-kh t. T. 1. 22 yiunia 1941 – 31 dekabria 1943. Moskva: Hospolytyzdat, 1946. 803 p.
30. Raczynski E. (1962). *In Allied London. The Wartime Diaries of Polish Ambassador Count Eduard Raczynski*. Introduction by J. Wheeler-Bennet. London: Weidenfeld & Nicolson, 381 p.
31. *Sprawa polska w czasie drugiej wojny swiatowej na arenie miedzynarodowej*: zbior dokumentow. Warszawa: Polski instytut Spraw Miedzynarodowych, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
32. *The Times*. 1943. 5. III.
33. Veviuira B. *Polsko-hermanskaia hranytsa y mezhdunarodnoe pravo* / per. s pols. Moskva: Yzdatelstvo ynostrannoi lyteratury, 1959. 240 p.
34. *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1943*. Vol. III. The British Commonwealth. Eastern Europe. The Far East. Washington: United States Government Printing Office, 1963. 1125 p., Index.
35. Zbiniewicz F. (1963). *Armia Polska w ZSSR: Studia nad problematyka pracy politycznej*. Warszawa: Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej, 370 p.
36. *New York Times* (1944). January, 7.
37. *Ukraina–Polshcha: vazhki pytannia*. Tom 3. Materialy III mizhnarodnoho naukovooho seminaru “Ukrainsko-polski stosunki v roky Druhoi svitovoi viiny”. Luts'k, 20–22 travnia 1998 roku. Varshava: Tyrsa, 1998. 267 p. (materialy diskusii uchasnykiv).
38. *Dokumenty y materyaly po ystoriy sovetsko-chekhoslovatskykh otnosheniy*. T. 4, Kn. 2. Dek. 1943 – mai 1945. Moskva: Nauka, 1983. 472 p.
39. Antsylvot D. (1961). *Kurs mezhdunarodnoho prava* / per. s 4-ho ytal. yzdanyia. Moskva: Yzdatelstvo ynostrannoi lyteratury, T. 1. 447 p.
40. *Zbior dokumentow*. Warszawa: Polski instytut Spraw Miedzynarodowych, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
41. *Sovetskyi Soiuz na mezhdunarodnykh konferentsiyakh peryoda Velykoi Otechestvennoi voine. 1941–1945 hh.*: Sb. Dokumentov: [v 6 t.]. T. 2. Teheranskaia konferentsiya rukovodytelei trekh soiuznykh derzhav – SSSR, SShA y Velykobrytany (28 noiab. – 1 dek. 1943 h.). Moskva: Polytyzdat, 1978. 198 p.
42. Woodward L. (1970). *British Foreign Policy in the Second World War*. Vol. I. London: Her Majestys Stationery Office, LX, 640 p.
43. *60 let borby SSSR za myr y bezopasnost* / A. L. Narochnytskyi, A. A. Akhtamazian y dr. Moskva: Nauka, 1979. 428 p.
44. Flynn J. T. (1956). *The Roosevelt Myth*. Revised edition. New York: The Devin Adair Co, 465 p.
45. *Perepyska Predsedatelia Soveta mynistrov SSSR s prezidentamy SShA y premer-mynystramy Velykobrytany vo vremia Velykoi Otechestvennoi voyny, 1941–1945 hh.* T. 1. Perepyska s U. Cherchyllem y K. Ettly (yiul 1941 h. – noiabr 1945 h.) / Mynysterstvo ynostr. del SSSR. 2 yzd. Moskva: Polytyzdat, 1986. 464 p.
46. *Dokumenty y materyaly po ystoriy sovetsko-polskykh otnosheniy*. T. VIII. yanvar 1944 – dekabr 1945. Moskva: Nauka, 1974. 679 p.
47. Zabiello St. (1970). *O rzad i granice. Walka dyplomatyczna o sprawe polska w II wojnie swiatowej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 323 p.
48. Kolko G. (1969). *The Politics of War. Allied Diplomacy and the World Crisis of 1943–1945*. London: Weidenfeld & Nicolson, 685 p.

49. **Ystoryia Velykoi Otechestvennoi voyny Sovetskoho Soiuzu. 1941–1945** / red. komysyia: P. N. Pospelov (preds.) y dr.: v 6-ty t. Moskva: Voenyzzdat, 1960 – 1965.
50. Yaremko M. (1967). *Galicia Halychyna (A Part of Ukraine). From Separation to Unity*. Toronto New York Paris: Shevchenko Scientific Society, 292 p.
51. Miller Francis Trevelyan. *History of World War II. Philadelphia –Toronto*: The John C. Winston Co, 1945. 967 p.
52. Lukas R. (1978). *The Strange Allies. The United States and Poland, 1941–1945*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 230 p.
53. **Vneshniaia polytyka Sovetskoho Soiuzu v peryod Otechestvennoi voyny**: v 3-kh t. T. 2. 1 yanvaria 1944 – 31 dekabria 1944. Moskva: Hospolytyzdat, 1946. 687 s.
54. Rozek Edward. *Allied Wartime Diplomacy. A Pattern in Poland*. New York: John Willey and Sons, Inc., 1958. 481 p.
55. **Documents on Polish-Soviet Relations**. Vol. II. 1944–1945. Edited by General Sikorski Historical Institute. London: Heinemann, 1967. 866 p.
56. Lukacs J. (1953). *The Great Powers and Eastern Europe*. New York: American Book Co, 878 p.
57. Ulam A. (1974). *Expansion and Coexistence. Soviet Foreign Policy 1917–1973*. Second edition New York: Praeger Publishers, 797 p.
58. **Ystoryia mezhdunarodnykh otnosheni y vneshnei polytyky SSSR**: v 3-kh t. / pod obshch. red. V. H. Trukhanovskoho. T. 1. 1917–1939 hh. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1967. 440 s.; T. 2. 1939–1945 hh. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1967. 375 s.; T. 3. 1945–1967 hh. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1967. 511 p.
59. Osmanchyk Э. Ya. (1975). *Byl hod 1945* / per. s polsk. Ya. O. Nemchynova. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 198 p.

Дата надходження: 24.05.2021 р.

Volodymyr Makarchuk

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
of Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Theory, History and Philosophy of Law,
Doctor of Juridical Science, Professor

**THE POSITION OF POLISH ANTI-COMMUNIST GOVERNMENTS
ON THE ISSUE OF STATE-TERRITORIAL STATUS
OF LESSER EASTERN POLAND – MALOPOŁSKA WSCHODNIA (WESTERN UKRAINE
AND WESTERN BELARUS) IN 1939–1945 (ASPECTS OF GEOPOLITICS
AND INTERNATIONAL LAW). Part 2. FROM RAPTURE OF DIPLOMATIC RELATIONS
(APRIL 1943) TO SOVIET-POLISH AGREEMENTS 1945**

The international legal arguments and direct activities of the Polish emigrant governments of V. Sikorski (October 1939 – July 4, 1943), S. Mykolaychuk (July 1943 – November 1944), and T. Artsyszewski (1944–1947) on the issue of defining the postwar borders of Poland, including a section with the Ukrainian SSR. An attempt to assess the effectiveness of their activities was made.

The main outlines of foreign policy of the emigrant government and a comprehensive set of international legal arguments, which would be used during the Second World War and after its end have already been formed in the autumn of 1939: Pacta sunt servanda. The German attack on Poland on September 1, 1939 – a breach of the Polish-German Non-Aggression Treaty (January 1934) by the Germans, for which the aggressor must be punished (reparations and territorial losses). The Polish-Soviet border was defined by the Treaty of Riga in 1921. The invasion on September 17, 1939 was an act of aggression, and thus a violation of the Soviet-Polish Non-Aggression Pact (July 25, 1932), for which

the aggressor must be punished in accordance with international law. This last requirement was temporarily withdrawn after reaching an agreement with the USSR in July 1941.

At the same time, the emigrant government completely ignored the emergence of a new reality in interwar international law – the recognition of the right of nations to self-determination. It was declared for the first time in the so-called 14 points of President Wilson (January 8, 1918), and was actively used in the redrawing of European interstate borders by the Versailles Conference. Besides this, the requirements of “historical rights” of Poland to East Prussia and others (eastern) German territories in the middle of the twentieth century looked like an outright anachronism.

Therefore the Polish emigrant government denied Ukrainians, Belarusians, and even Lithuania (already as the Lithuanian SSR) the recognition of their statehood, reducing the ethno-territorial dispute to resolving the issue of the “Polish-Russian border”. The weakness of the Polish position was in this. The weakness of the Soviet counterarguments was the extent to which the “plebiscites” in Western Ukraine, Western Belarus (October 1939) and the transfer of the Vilnius region to Lithuania corresponded to the international legal norms of the time.

The position “not only the cloak, but also the button will not be given away”, which was consistently followed by the governments of V. Sikorsky, S. Mykolaychuk and T. Artsyshevsky, at first glance, seems to be detached from the reality, and therefore not effective. Nevertheless, Moscow's main preliminary concessions on the issue of Poland's postwar eastern borders (Bialystok, Przemyśl, Suwalki, etc.) were made precisely in opposition to “inadequate emigrants”. The Polish Government of National Unity (PGNU), which was loyal to the Kremlin, in negotiations with the Soviet side in the summer of 1945 on the section of the Polish-Ukrainian border managed to “bargain” only a small area in the Beskids with Halych and Tarnitsa on the east of Ustryk Horny (the so-called territory exchange in 1951 is not taken into account here). The territorial gains of Poland (the post-war Polish People's Republic) and, accordingly, the territorial losses of Ukraine (post-war Ukrainian SSR) must be attributed primarily to the accounts of Polish emigrant governments in London.

Key words: Polish-Soviet territorial dispute of 1939–1945; interwar (1918–1939) international law; so-called new international law; international relations during the period of the Second World War.